

**ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ****TRENDS IN CRIMINAL OFFENSES AMIDST LAND RELATIONS IN UKRAINE****Назимко Є.С., д.ю.н., професор,
перший проректор***Донецького державного університету внутрішніх справ***Семенишина-Фіголь Б.М., к.ю.н.,
докторантка докторантури***Донецького державного університету внутрішніх справ***Пономарьова Т.І., к.ю.н., завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3***Донецького державного університету внутрішніх справ*

У статті розглядаються тенденції кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Вказується на те, що дослідження стану екологічної злочинності в Україні передбачає отримання всебічної та об'єктивної інформації про рівень, структуру та динаміку кримінальних правопорушень цієї категорії. Знання реальної ситуації про стан таких злочинів необхідне для розроблення та здійснення законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності органами державної влади. Зазначається, що викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація в земельній сфері загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, обмеженим колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, що зумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (71% кримінальних правопорушень залишаються невиявленими). Підсумовується, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин неминуче повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки екологічної злочинності та проти довілля (рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність). Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення детермінантів, особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується запобігання таким протиправним діянням. Питома вага екологічної злочинності в загальній структурі злочинності є стабільно незначною (0,28–0,67%), її зростання зумовлене тим, що збільшення рівня екологічних кримінальних правопорушень суттєво випереджає зростання абсолютних показників загальної злочинності; середнє значення вказаного показника становить 0,47%. Спеціальний коефіцієнт екологічної злочинності перебуває в межах від 2,6 до 9,9 злочинів на кожні 100 тис. осіб (у середньому – 5,1), його стабільне зростання протягом усього аналізованого періоду зумовлене не тільки збільшенням абсолютних показників облікованих екологічних злочинів, а й стабільним зменшенням кількості наявного населення.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довілля, земля, ліс, екологічна злочинність, суспільно небезпечні діяння, кримінологічна характеристика, тенденції, суб'єкти.

The article examines trends in criminal offenses in the field of land relations. It is indicated that the study of the state of environmental crime in Ukraine involves obtaining comprehensive and objective information about the level, structure and dynamics of criminal offenses of this category. Knowledge of the real situation about the state of such crimes is necessary for the development and implementation of legislative, law enforcement, organizational and other measures to prevent this type of crime by state authorities. It is noted that the fact that the criminal situation in the land sector is aggravated by the interest of the subjects of criminal offenses in preserving the "secret" of the committed act for a long period of time, by a limited circle of participants in criminal activity who do not allow the detection and termination of the committed act, is of concern. causes a significant share of latent crime in this area (71% of criminal offenses remain undetected). It is concluded that the criminological characteristics of criminal offenses in the field of land relations must inevitably include all criminologically significant signs of environmental crime and against the environment (level, coefficients, structure, dynamics, nature, condition, "price", latency). According to the criterion of comprehensiveness and completeness of criminological characterization, it should also be aimed at establishing the determinants, characteristics of the criminal's personality, which equally concerns the prevention of such illegal actions. The specific weight of environmental crime in the general structure of crime is consistently insignificant (0.28–0.67%), its growth is due to the fact that the increase in the level of environmental criminal offenses significantly outpaces the growth of absolute indicators of general crime; the average value of this indicator is 0.47%. The special coefficient of environmental crime ranges from 2.6 to 9.9 crimes per 100,000 people (an average of 5.1), its steady growth throughout the analyzed period is due not only to an increase in the absolute indicators of recorded environmental crimes, but also stable decrease in the number of available population.

Key words: criminal offenses against the environment, land, forest, environmental crime, socially dangerous acts, criminological characteristics, trends, subjects.

Постановка проблеми. У науковій літературі кримінологічну характеристику розглядають як комплексне поняття, що охоплює поширеність відповідної протиправної поведінки, її різновидів, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце та час вчинення, а також особливості особистості суб'єктів злочинів [1; 2]. В українській кримінології переважає вужче розуміння поняття кримінологічної характеристики окремих видів злочинів. Так, у словнику кримінологічних і статистичних термінів зазначається, що кримінологічна характеристика злочинності – це сукупність статистично виражених ознак злочинності, окремих її видів та рис особистості злочинців, які використовуються для наукового аналізу [3, с. 43]. Дещо подібне поняття дається в короткому словнику кри-

мінологічних термінів. Так, під кримінологічною характеристикою розуміється опис ознак, закономірностей, факторів, наслідків злочинності або окремих її видів, а також рис особистостей злочинців (окремих їх типів) [4, с. 22]. Слушною, на наш погляд, є позиція І. М. Даньшина, який привертає увагу до того, що термін «кримінологічна характеристика окремих видів злочинів» охоплює рівень, коефіцієнти, структуру та динаміку злочинів, опис особистості тих, хто їх вчиняє, мотиви й цілі їх злочинної поведінки [2, с. 8-9].

У кримінології зазвичай під поняттям «рівень злочинності» розуміється «...визначена в абсолютних числах загальна кількість злочинів та осіб, які їх вчинили, вчинених на певній території (країна, місто, район) за певний

проміжок часу» [5, с. 156]. Структура злочинності «...має розкривати її склад, поширеність та співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють» [5, с. 156]. Динаміка злочинності – це показник, «...що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу, періоду. Показником динаміки злочинності здебільшого є темп, алгоритм зміни її кількісних значень (їхне збільшення або зменшення) порівняно з даними періоду, взятого для порівняння» [5, с. 156].

Метою дослідження є визначення рівня кримінально-протиправної діяльності в частині суспільно небезпечних діянь у сфері земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду кримінальних правопорушень проти довкілля присвятили свої праці такі учені як: О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, С.О. Письменський, С.С. Вітвіцький та інші. Водночас, окремі проблемні аспекти залишилися невирішеними.

Викладення основного матеріалу. Дослідження стану екологічної злочинності в Україні передбачає отримання всебічної та об'єктивної інформації про рівень, структуру та динаміку кримінальних правопорушень цієї категорії. Знання реальної ситуації про стан таких злочинів необхідне для розроблення та здійснення законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності органами державної влади.

Кримінологічна характеристика становить сукупність певних відомостей про визначений злочин або їхню групу, що використовується для протидії ним. Акцентуємо увагу на тому, що кримінологічна характеристика, так само як і розроблення комплексу заходів із профілактики злочинів, виступає однією зі складових цілісної системи запобігання злочинам. Таким чином, розуміння такого явища, як кримінологічна характеристика, прямо ґрунтується на визначенні його змісту, набору тих кримінологічно значущих ознак, що включається до кримінологічної характеристики.

Як правильно зауважив А. М. Бабенко, загальнодержавні середні показники та тенденції злочинності, на яких ґрунтується сучасна кримінологічна теорія і практика, не повною мірою враховують регіональну специфіку злочинності. Врахування під час організації запобігання злочинам лише загальнодержавних показників призводить до односторонності у сприйнятті інформації, ігнорування її негативних тенденцій на окремих територіях, що зумовлює викривлення реального стану. За таких умов державні та правоохоронні органи не працюють на випередження злочинності, втрачають ініціативу, своєчасно не локалізують осередків спалаху злочинності в окремих регіонах – «донорах злочинності». Внаслідок цього відбувається суттєве зниження ефективності заходів, спрямованих на запобігання злочинності в країні [6].

У свою чергу, проаналізувавши різні точки зору щодо поняття «кримінологічна характеристика», Ю. А. Турлова під кримінологічною характеристикою екологічної злочинності розуміє опис і аналіз характерних властивостей, закономірностей та ознак цього явища шляхом визначення узагальнюючих показників, що відображають статистичну поширеність, інтенсивність, структуру та тенденції злочинів названої категорії. Тому надання кримінологічної характеристики екологічній злочинності передбачає отримання об'єктивної інформації про рівень, структуру, географію, інтенсивність (зокрема в регіональному вимірі), динаміку та прогноз щодо злочинів цієї категорії, а також оцінку рівня латентності екологічної злочинності та її окремих видів і факторів, що її зумовлюють [7, с. 74].

Слушним є зауваження О. В. Тихонової про те, що сприймаючи кримінологічну характеристику як сукуп-

ність певних статистичних показників, які ілюструють тенденції злочинних явищ, можна побудувати ретроспективну модель певного виду злочинності та побудувати її перспективну модель [8, с. 249].

Таким чином, знання реальної ситуації про вказані параметри екологічної злочинності необхідне для розроблення та вжиття запобіжних, адекватних законодавчих, правозастосовних, організаційних та інших заходів запобігання такому виду злочинності.

З огляду на це, вважаємо, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин неминуче повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки загальної злочинності, екологічної, проти довкілля, проти власності, а саме: рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність тощо. Такі показники дають змогу забезпечити реалізацію призначення кримінологічної характеристики щодо встановлення її детермінантів і взагалі кримінологічної ситуації, а також сприяють розробленню та впровадженню заходів і засобів запобігання злочинам. Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення особливостей особи злочинця, що однаково мірою стосується дослідження як причин і умов, так і її запобігання [9, с. 79].

Структура злочинності є одним із основних складових елементів кримінологічної характеристики екологічної злочинності. На відміну від розглянутих у попередньому підрозділі показників рівня та інтенсивності, які характеризують екологічну злочинність із кількісної сторони, структура злочинності є якісним показником, що розкриває її склад і внутрішню побудову, тобто співвідношення між складовими елементами, що утворюють екологічну злочинність як явище [7, с. 86].

Якщо кількісна характеристика екологічної злочинності знаходить прояв у числовому розмірі, зокрема всіх учинених екологічних злочинів, то її якісна характеристика розкривається через з'ясування внутрішніх і зовнішніх зв'язків, а також відносин, у яких відображено істотні властивості одиничного злочину. Крім того, якщо кількісні показники характеризуються доволі значною варіативністю, змінами, що залежать від впливу багатьох факторів, зокрема від досконалості системи обліку кримінальних правопорушень, рівня довіри населення до правоохоронних органів, то якісні ознаки достовірніше відображають характерні властивості та параметри екологічної злочинності. Отже, якісна визначеність екологічної злочинності як соціального явища забезпечується проявом її сутності, закономірного порядку організації, взаємодією та співвідношенням між її окремими структурними елементами. Розподіл сукупності облікованих фактів вчинення екологічних злочинів на окремі види та їх кількісні співвідношення з цілим – екологічною злочинністю – становить її структуру.

Структура (від лат. *structura* – будова, порядок, зв'язок) становить сукупність істотних, відносно стійких, закономірних зв'язків між частинами (елементами) об'єкта, що забезпечують його єдність [10, с. 611].

А. М. Бабенко зауважує, що в регіональних кримінологічних дослідженнях структуру злочинності розглядають не лише як сукупність елементів, що її утворюють, а і як характер їх взаємозв'язків. За допомогою вивчення структури злочинності фіксують закономірні взаємозв'язки різних елементів злочинності, підтверджують її здатність пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, а також пристосовувати середовище для свого існування та розвитку [11, с. 65].

З позицій статистичного аналізу, який ми використовуємо під час дослідження екологічної злочинності, її структура – це внутрішня організація сукупності її первинних елементів (екологічних злочинів), що внаслідок наявності

закономірностей розвитку екологічної злочинності як соціального явища виявляють певні тенденції, або прагнення до тих чи інших центрів групування, за якого зберігаються властивості статистичної сукупності (екологічної злочинності) як цілісного явища [12, с. 139-140].

Ускладнення криміногенної ситуації в Україні зумовлює необхідність подальших пошуків більш ефективних заходів запобігання злочинності. Одним із перспективних напрямків кримінологічних досліджень є вдосконалення вітчизняної системи запобігання на основі отриманих комплексних знань про закономірності функціонування та детермінації регіональної злочинності, що являє собою: 1) всебічне вивчення «регіональних особливостей злочинності»; 2) виявлення закономірностей, що відображають територіальне спільне й відмінне у стані, регіональній структурі розподілу, динаміці, інтенсивності, географії розповсюдження злочинності; 3) групування регіонів за рівнем кримінальної враженості територій. Основною метою дослідження регіональної злочинності є виявлення закономірностей функціонування системи регіональної злочинності. Інформація про такі закономірності має бути покладена в основу системи запобігання злочинності в регіонах.

Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація в земельній сфері загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, обмеженим колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, що зумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (71% кримінальних правопорушень залишаються невиявленими).

Актуальність вивчення проблеми латентності злочинності, у тому числі екологічної, визначається необхідністю реалізації відривних принципів кримінально-правової політики, зокрема принципу невідворотності кримінальної відповідальності особи, котра вчинила злочин. З огляду на надзвичайно високий рівень латентності екологічних злочинів, що в науковій літературі визначається як такий, що дорівнює 95–99%, зазначений принцип має декларативний характер. Латентна (прихована) екологічна злочинність, яка становить разом із зареєстрованою фактичну злочинність, з низки причин створює перепони для адекватної боротьби зі злочинними посяганнями на довкілля. Не маючи відомостей про фактичні розміри екологічної злочинності, її рівень, структуру, динаміку, неможливо визначити потрібні для боротьби з нею кількості сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності. Не будучи достатньо проінформованим про стан екологічної злочинності й не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем. Немає також можливості для розроблення правильної тактики і стратегії протидії екологічній злочинності, у тому числі правозастосовної і законодавчої діяльності. Неможливо реально оцінити ефективність екологічної профілактики та дієвість екологічного законодавства [13, с. 86].

Крім того, численні факти нереагування правоохоронних органів на вчинені екологічні злочини, стаючи відомими населенню, знижують довіру до правоохоронної діяльності. Все це в сукупності з очевидними наслідками названих посягань негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві та зумовлює недовіру громадян до здатності держави забезпечити їхню безпеку від злочинних проявів.

При цьому екологічна, економічна, соціальна, політична та моральна шкода від латентної складової злочинності за масштабами не тільки не поступається, а навпаки,

перевищує аналогічні наслідки зареєстрованої частини злочинності, зважаючи на те, що латентність, беручи участь у формуванні причинного комплексу злочинності, є однією з форм її самодетермінації [14, с. 201].

Очевидно, протидія екологічній злочинності була б ефективнішою, якби охоплювала відповідні заходи щодо латентної її складової.

Для дослідження географії екологічної злочинності доцільне застосування відносних показників, у яких ураховується різниця між кількістю населення в окремих територіальних одиницях, а саме спеціальні коефіцієнти злочинності, що дає змогу виявити кримінальну ураженість певного регіону та провести порівняльний аналіз стану екологічної злочинності на різних територіях.

Відповідно до проведених Ю. А. Турловою розрахунків, до першої п'ятки з найвищими показниками інтенсивності екологічної злочинності (червоний колір на картограмі) увійшли Рівненська (22), Херсонська (16,9) та Житомирська (14,6) області. Другою за ранжуванням спеціального коефіцієнта екологічної злочинності є п'ятка (на картограмі – помаранчевий колір), яку утворюють Полтавська (13), Івано-Франківська (12,6), Волинська (12,4), Чернігівська (12,1) та Закарпатська (11,7) області. До третьої п'ятки (жовтий колір) належать Київська (11,2), Луганська (10,3), Черкаська (9,8), Миколаївська (9,5), Запорізька (8,9). Четверту п'ятку (зелений колір) становлять Сумська (8,7), Львівська (8,2), Хмельницька та Чернівецька (обидві – 6,9), Дніпропетровська (6,3) та Донецька (5,4). До групи областей, що характеризуються найнижчими показниками інтенсивності (блакитний колір), віднесено Кіровоградську (5), Тернопільську (4,8), Одеську (4,7), Харківську (4,1), Вінницьку (3,2) області та місто Київ (1,5) [7].

Аналіз територіального розподілу екологічної злочинності доцільно проводити як у цілому щодо екологічних злочинів усіх категорій, так і стосовно окремих видів.

Дослідження «географії» дозволило зробити висновок, що збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень спостерігається в усіх регіонах України. Найбільші значення спеціальних коефіцієнтів екологічної злочинності мають Рівненська (22), Херсонська (16,9) та Житомирська (14,6) області, а найвищими показниками інтенсивності кримінальних дій у сфері земельних відносин характеризуються великі, промислово розвинені регіони (Дніпропетровська, Одеська та Харківська області, м. Київ), що зумовлюється незаконним відведенням земельних ділянок не за призначенням.

Загалом, варто виокремити такі тенденції кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин:

- протягом 2015–2020 рр. було обліковано 8 254 екологічні кримінальних правопорушень, у середньому 2292 злочини щорічно;

- питома вага екологічної злочинності в загальній структурі злочинності є стабільно незначною (0,28–0,67%), її зростання зумовлене тим, що збільшення рівня екологічних кримінальних правопорушень суттєво випереджає зростання абсолютних показників загальної злочинності; середнє значення вказаного показника становить 0,47%;

- спеціальний коефіцієнт екологічної злочинності перебуває в межах від 2,6 до 9,9 злочинів на кожні 100 тис. осіб (у середньому – 5,1), його стабільне зростання протягом усього аналізованого періоду зумовлене не тільки збільшенням абсолютних показників облікованих екологічних злочинів, а й стабільним зменшенням кількості наявного населення;

- розраховано середній темп зростання екологічних кримінальних правопорушень (1,085); аналіз показників динаміки екологічної злочинності засвідчує хвилеподібні зміни в кількості зареєстрованих злочинів на тлі стійкої загальної тенденції до їх зростання – за п'ятирічний період аналізу масив облікованих екологічних злочинів зріс на 313%;

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин неминуче повинна охоплювати всі кримінологічно значущі ознаки екологічної злочинності та проти довкілля (рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, характер, стан, «ціну», латентність). Відповідно до критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення детермінантів, особливостей особи злочинця, що однаковою мірою стосується запобігання таким протиправним діям. Протягом 2015–2020 років було виявлено 1669 екологічних кримінальних правопорушень у сфері охорони земель, або 5% від усієї кількості екологічних злочинів. З них найбільшу

частку становить самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 197-1 КК) та забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – 59%. Питома вага безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України) становить 21%. Найменшими в цій групі кримінальних правопорушень є частки незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України) і незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) – 12 та 8% відповідно. Однак такі посягання доповнили КК України лише в 2009 р., а відтак питома вага цих кримінальних правопорушень у структурі всіх екологічних кримінальних правопорушень у сфері охорони земель протягом останніх років постійно зростає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: академ. курс. / за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків : Кондор, 2018. 588 с. ; Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
2. Словарь криминологических и статистических терминов / сост. О. Г. Кальман., И. А. Христинич. Харьков : ИИПП АПРн Украины, Гимназия, 2001. С. 43.
3. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стислий словник криминологічних термінів : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 1999. С. 22.
4. Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. С. 8–9.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 2007. С. 156.
6. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 40 с.
7. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та криминологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 74.
8. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «криминологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 249.
9. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. С. 79.
10. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. С. 611.
11. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. С. 65.
12. Турлова Ю. А. Структурний аналіз екологічної злочинності в Україні. *Право України*. 2017. № 5. С. 139–140.
13. Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 5. С. 86.
14. Турлова Ю. А. Щодо латентності злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами. *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України*: матеріали І Щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 вер. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 201.